

ÖNAL, Mehmet Naci, (2007), *Türk Mitinin Oluşumunda Işığın Rolü*, **Journal of Turkish Studies**, Şinasi Tekin Hatıra Sayısı II, (Hzl. Yücel Dağlı-Yosges Dades-selim S. Kuru), C. 31/II, s. 145-158.

TÜRK MİTİNİN OLUŞUMUNDA IŞIĞIN ROLÜ

Mehmet Naci ÖNAL*

ÖZET

Işık, Türk mitinin oluşumunda tanrıyı temsil eden kutsal bir boyut taşır. Türkler gökten inen bir nur sütununu, bir altın ışık olarak şekilde tasvir ederler. Bu altın ışığın değdiği kişi veya nesne kutsallaşır. Kadınlara dokunsa onları hamile bırakır. Kutlu dağ, Kutlu meral, kutlu kent (Hokend) kutunu ışıktan alır. Kut olan varlılara saygı gösterilir ve onlara ibadet edilir.

Parlak ışığı kadını dölleğini çeşitli destanlarda görürüz. Cengiz Han'ın annesi Alankova ışıktan hamile kalır. Oğuz Kağan ışıktan çıkan bir kadınla evlenir.

Mitolojik anlatımlarda ışıkların dünyası tanrıların ve iyi olanların dünyasıdır. Karanlıklar dünyası şeytanın ve kötülerin dünyasıdır. Şaman inancına göre "uçmak" yani cennet de gök katındadır. Tanrı kayra Han göğün ışıklı on yedinci katında oturmaktadır.

Eski Türklerde ışığa doğru ibadet etme, güneşe doğru ok atma gibi inanışlar ve ritüeller görülür. Rüyalarda ışık dünyasına ait olanlar olumlu olarak yorumlanır.

Peygamberlerin mucizelerinde, erenleri kerametlerinde ışık önemli bir yere sahiptir. Musa peygamber Tur dağında ışık görür ve tanrıyla konuşur. Hacı Bektaş Veli'nin elinde yeşil bir ışık parlar.

Nihayet Türkiye'nin pek çok yerinde erenlerin mezarlarında kutsal günlerde ışıklar görülür. Muğla'nın hemen hemen bütün dağlarında mutlaka ışıklı bir eren görüldüğü inanışı devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Işık, gelenek, halk inançları, destanlar, efsaneler

ABSTRACT

Light plays a sacred role, representing God in the establishment of Turkish myth. Turks describe the pillar of light descending from sky as golden. The person or the object the golden light touches become sacred. Women being touched by it become pregnant. Sacred mountains sacred deer, sacred towns (Hokend) take their sacredness, from that light. Sacred being are respected and worshipped.

In various epopees we see that the shining light fertilizes women. Genghiz Khan's mother Alankova become pregnant by this light. Oğuz Khan marries a woman coming out of the light. The world of light in mythical narratologies is the world of gods and the goods. The world of darkness is the world of the devil and bads. According to the Shaman belief, heaven is in the sky The God Karia Khan is on the 17th level of the sky which the most shining place.

We see beliefs and rituales such as worshipping towards the light or throwing arrows the sun by the ancient Turks.

Light has an important role in the miracles of the prophets and saaints. Moses see the light at Mount Tur and talks to the God. A green light is shining in the hand of Hacı Bektash Veli.

Finally, light we seen at the tombs of saints in various places in Turkey on sacred days. There is still a belief that a saints with light is seen almost in every mountain in Muğla.

Key Words:

Light, tradition, folk believes, epopes, legendes

* Yard.Doç.Dr., Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

Giriş

Mitler zamanın başlangıcındaki kutsal öyküleri anlatır. Bu öyküler, evreni, dünyadaki varlıkları, onların yaratılışı ve oluşumu gibi konuları içerir. Gerçekte mit yaratılışın öyküsüdür ve olup bitmiş şeylerden söz eder (Eliade 1993:13). Mitler inanca dayalı anlatımlardır; onların inanca dayalı dokuları destanlara, efsanelere, halk inanışlarına kadar taşınır. Taşınan inançlar çoğu zaman parçalanarak, azalarak veya değişerek devam eder.

Işık dünyanın farklı kültürlerinde görülen bir motiftir. Şamaş Babil güneş/ışık tanrısıdır Antik dönemde güneş/ışık tanrısı Apollo'dur (Comte 46,185). Eski Mısır'da Re güneş/ışık tanrısıdır (Seyidoğlu 66). İran'da Cemşid'in alnında parlak bir yıldız bulunur. Bu yıldız Cemşid adil olduğu sürece yanar, adaletten ayrıldığında söner (Lugal 1992). Kiliselerdeki fresklerde İsa, Meryem ve havariler resmedilirken her birinin başlarında ışıklı daireler bulunur. Bu örnekleri dünya ölçeğinde artırmak mümkündür.

Işık motifini Türk mitolojisinden günümüze kadar takip edebiliriz. Araştırmamızda bu süreç izlenecek ve ışık motifinin Türk halk kültürü içindeki yeri ele alınmaya çalışılacaktır.

Işık kelimesinin Eski Türkçe'deki karşılığı yaruk'tur. Uygurca metinlerde yaruk Tanrının sıfatıdır. Tanrı parıltılıdır, ışıltılıdır (Arat 1991:5-11,13; Tekin 1986:8-9,39). Kelime İslâmiyet'in kabulünden sonraki eserlerde de görülür. Yaruk kelimesi Divan-ı Lügat-it Türk'te ve Kutadgu Bilig'te sıkça kullanılır. Bu eserlerde yaru: ışımak, yaruk: ışık, aydınlık, parlak; yaruklu: nur, ışık, aydınlık, rahat; yarut: aydınlatma anlamında kullanılmıştır (Atalay 1986:753-754; Arat 1979:528-539). Aynı kelime Türk şivelerinde ses farklılıklarıyla (Kazak Türkçesinde: jarık; Kırgız Türkçesinde: carık; Özbek Türkçesinde: yaruğlık; Türkmen Türkçesinde: yağtılık, Uygur Türkçesinde: yoruk) kullanılmaya devam etmektedir (Ercilasun vd.,991:360-361). Yaruk kelimesi halk ağzında (Bursa'da) yarık: ay ışığı şeklindeki kullanılır (Derleme Sözlüğü 1993:4183). Türkiye Türkçesinde ışık kelimesi kullanılmakta olup yaruk kelimesi artık kullanılmamaktadır.

Dinî İnançlar ve Işık

Işıkla ilgili inançlara Türklerin en eski dini olan Şamanizm'de rastlarız. Işık Türklerin daha sonra kabul ettikleri dinlerde görülür. Bunlar arasında Maniheizm, Budizm, Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslâmiyet bulunmaktadır (Eliade 1997:260).

Fuad Köprülü'ye göre ışık inancı Mani dininin kalıntısıdır (Köprülü 1981:63). Bahaeddin Ögel, ışık etrafındaki anlatımların Şamanizm'de mevcut olduğunu, fakat asıl ışıkla ilgili olanlarının Uygurların M.S. 763 yılında Mani dinini kabullerinden sonra yoğunlaştığını belirtir. Maniheizm'deki ışık birer ilke ve felsefe bütünüdür. Bu yüzden Maniheizm'e "ışık dini" denilmiştir (Ögel 1993:I,83). Budizm'i kabul eden Uygurlarda da ışıkla ilgili vurgulamalar artar. Çince'den çevrilen "Altun Yaruk" adlı eser, bu anlamda sembolik bir değere sahiptir (Kaya 1994).

Zerdüş ve Maniheizm inancında ışığın ve karanlığın yüklendiği anlamlar zıtlıklar üzerinedir. Benzer inanışları Şaman inancı içinde görmek mümkündür. Anlam bakımından ışık olumlu, karanlık olumsuz çağrışımlarla yüküdür. Budist inanışına anlatan metinlerinde gök parlak, yer karanlık; güneş tanrısı parlak, ay tanrısı karanlık; ateş parlak, su karanlık; er parlak, dişi karanlıktır (Esin 2001:22-23).

Işıkla ilgili bilgilere Kur'ân'da ve İncil'de karşılaşılır. Peygamberlerin mucizelerinde ışık yer alır. Kur'ân'a göre ateş gören Musa Peygambere, Tanrı Tûr Dağında seslenir (Kur'ân 28,29-31). Konu, İncil'de Sina Dağı yakınına nur inmesi ve Tanrının Musa Peygambere seslenmesi şeklindedir (Haberciler 7:30-34). Işıkla Tanrı arasında bir bağ kurulur.

Tasavvuftaki Vahdet-i Vücûd Teorisinde akla ışık veren Tanrının nurudur. Dayanağını Kur'ân'dan alan teoride nur bir ilahi ışıktır (Kur'ân 24: 35). Tanrı nuru ile yerleri ve gökleri aydınlatır (Banarlı 1987:115-125).

Anadolu'da Kalenderi tarikatına mensup olanlara "Işık" denirdi. Onların yaşam biçimleri ve dış görünüşleri Türklerin eski dinlerine kadar götürülebilir. Türklerin en eski inançları Anadolu'ya tarikat yoluyla taşınır. Bu tarikat mensuplarının ışık adıyla sembolleştirilmeleri söz konusudur (Ocak 6-11).

İslâm tarikatları arasında nur, Tanrıdan bir işaret olarak addedilir. Tekkelerde çile çekme sırasında ışıkla ilgili inançlarla karşılaşılır. Sultan Veled halvete girip kırk gün sonra çileden çıktığında, Mevlânâ oğlunun nura gark olduğunu görür. Sultan Veled halvette iken otuzuncu günde önünden dağlar gibi renk renk nurların geçtiğini anlatır (Eflâkî II,204).

Geleneksel gölge oyunumuz olan Karagöz'de perde ışığı tasavvufi anlamda Tanrının nurudur. Perde ışığı ile bütün varlıkların nasıl tecelli olunduğu görülür. Karagöz gazellerinde perde ışığının tasavvufa ait yansıması açıkça anlatılır (Oral 1996:89,96,98 vd).

Yaratılış ve Işık

Türlere ait mitolojik metinlerde, ışık insanın yaratılmasına yardımcı olur. Yaratılışta ışığı gündüz güneş, gece ise ay sağlar. Mitolojiye göre, mağarada oluşan çamuru, yani ilk insanın kalıbını güneş ve ay ışığı pişirir. İlk kadın da aynı şekilde yaratılır (İnan 1995:21).

Bir diğer yaratılış öyküsünde tanrıya yaratma ilhamı veren Ak Ana'dır. Ak Ana ışıklı, hatta ışıktan oluşmuş bir kadındır (Banarlı 1987:30).

Radloff'un Altay Türklerinden derlediği yerin yaratılışını anlatan mitolojik metin, aydınlık ve karanlıklar tezadı üzerine kurulmuştur. Tanrı Kayra Han kaz şeklinde Kişi ile birlikte aydınlık bir âlemde, suyun üzerinde uçarlar. Aydınlık dünyanın önemi, metindeki karanlıklar dünyasının bilinmesi ile daha iyi anlaşılır. Tanrı ağacın ışıklı tarafındaki meyvelerin yenmesine izin verir, karanlık taraftan yenmesini yasaklar. Tanrı Kayra Han, insanların günah işlemeleri sonucunda gök katına çekilir. Erlik (şeytan)'e dönüşmüş olan Kişi, Tanrı tarafından ışıktan mahrum olan ayı ve güneşi bulunmayan bir dünyaya sürülerek cezalandırılır (Radloff 1999:175-182).

Altay Türkleri arasında derlenmiş olan "Maaday Kara Destanı"nda yıldızların, nasıl yaratıldığı anlatılır. Destanda ışıkla ilgili pek çok motif yer alır. Kögüdey Mergen'in ailesi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, oğullarını doğanın tanrısal ruhlarına/iyelerine emanet ettiği zaman, mavi renkli ineğe dönüşen boz kısrağ, Kögüdey Mergen'i besler. Mavi inek, ışıklar diyarının üstün gücü olan Tanrının sembolik belirtisidir. Kögüdey Mergen, aylı güneşli Altay'da yaşar ve destanın sonunda göğe çekilir. Gökteki "Yedi Kağan" adıyla bilinen yedi yıldız, birbirine eş yedi Kögüdey Mergen'dir. Kutup yıldızı ise onun karısı olan Altın-Küskü'dür. Takım yıldızı, destanda üç maralın karnını yaran kahramanın kanlı okudur (Nasakali 1999).

Gök ve Işıklar Dünyası

Türklerin en eski inancı olan Şamanizm’de ışık gök katında oturan Tanrı ile ilişkilendirilir. Yaratıcı ve aydınlatıcı Gök-Tanrının güneş, ay ve yıldızlar gibi yüksekte, gök katında bulunduğu düşünülür. Göğü temsil eden güneş, ay, yıldız, yağmur, kar ve şimşek gibi doğa olaylarının hepsi gök merkezlidir (İnan 1995:2). Bunların tamamı “aydınlık âlemin temsilcileri” olarak kabul edilir (Rahman 133). Altay Türklerinde Tanrıya “Ak Işık” (Ak Ajas) da denir. Yakutlarda net olarak gök adı kullanılmasa da “yüksek,” “ulu,” “ışıklı” gibi göğün belirli özellikleri anılır (Eliade 1999:27).

Şaman inanmalarındaki gök cisimleri belirli bir düzenek içerisinde ve Gök-Tanrının emrindedirler. Tanrı Kayra Han göğün on yedinci katında, yani ışık âleminde oturur (Banarlı 1987,30; Gökalp 1974:I,72). Diğer bir rivayete göre, “ay baba” göğün altıncı katında, “güneş ana” yedinci katında oturur (Radloff 1986,219). Altay Türk destanlarında, Tanrı göğün dokuzuncu katında, güneş sekizinci katında, ay yedinci katında, kutup yıldızı beşinci katında bulunur (Ögel 1995:II,184).

Gökle ilgili inanışlar arasında Türkler için ay ve güneş kutsaldır (Günay-Güngör 139). Altay Türeyiş Destanı’nda ayın ve güneşin kendi ışıkları yoktur. Onlar ışıklarını tanrıdan alırlar (Ögel 1995:II,188).

Gök Türk adı da göğün kutsallığının bir yansımasıdır (Divitçioğlu 1987:57-59; Rox 1994:90-92). Gök-Türk adı göğe mensup olan ilâhî Türk anlamına gelir (Kefesoğlu 1987:89). Gökten gelen ışık ile Türk kağanları arasındaki bağ, sıradan bir bağdan olmaktan öte, aile bağına dönüşür.

Güneş “kün” adıyla nitelenir (Ögel 1988:90). Tanrı “körügme kün tengri” yani gören güneş tanrısıdır. “Körügme ay tengri” yani görünen ay tanrısıdır (Arat 1991:9). Tanrı insanlara ışığı göndermiştir (Ögel 1995:II,180).

Eski Türk inançları arasında gök ve ışıklar dünyası il ilgili pek çok ritüel yer alır. Hunlar ışığın temsilcisi olan cisimlere, şafakla birlikte eğilip güneşe, ayın doğuşunda da aya doğru eğilip saygı gösterirler (Ögel 1988:90). Çin kaynaklarında verilen bilgilere göre, Türkler ışığı, ilâhî güç gibi algıladılar. Güneşin ışıkları dağların zirvesine geldiğinde, güneş ışığına kurban verirler (Gumilev 520-523).

Hunların geceleri aya, sabahları güneşe saygı gösterdiklerini, çadırlarının kapılarını ışığın doğduğu yöne yaptıklarını biliyoruz (Uraz 29). Timuçin güneşe karşı dönüp ellerini göğsüne vurarak dokuz kez diz çöküp ibadet eder (Moğolların Gizli Tarihi 41).

Göğün kutsallığı Tanrı katı ve ışıklı diyar olmasıyla açıklanabilir. Oğuz Kağan ölümünden önce, oğullarına göğe doğru ok attırır. Altay ve Sibiryâ efsanelerinde göğe ok atılır. Kırgızların asil soylarına mensup olanlar da aynı şeyleri yaparlar. Bu gelenek ışıkla ilgilidir. Güneş ışığı onların yaylarına güç verir (Ögel 1993:I,142-143).

Güneş ve ay ışığının kesilmesi dünyanın sonunun geleceği anlamını taşır. Kıyâmetle ilgili efsanelerde, güneş ve ay ışık vermeyecektir. Bütün evrenin varlığı doğrudan ışıkla ilgilidir (Radloff 1999:184).

Eski Türk inanışında gök çadırı yağız yer üzerine kurulmuştur. Samanyolu, çadırın dikiş yeri olarak kabul edilir. Yıldızlar ışık gelsin diye dünyanın pencerelerini oluştururlar. Kutup yıldızı gök çadırını orta direk gibi tutar. Kutup yıldızına güneş direği de denir (Eliade 1999:292-293).

Şaman inancında “uçmak” yani cennet ışıklı bir âlem olarak kabul edilir. İyi ruhlar, bedenden ayırdıklarında kuş şekline girerek göğün on yedinci katındaki Tanrının katına, “nur âlemine” uçarlar (Banarlı 1987:31). Işık koruyucu Şamanların kılavuzudur (Mitolojiler Sözlüğü I:376). Işığın sembolü olarak yıldız, şaman davulunda yer alır (Uraz 32).

Destanlar Işık

Destanlarda hükümdarların ilâhî soydan geldikleri görülür. Buda ve Hz. İsa gibi, hanların da doğumları âdeta mucizevî doğumdur. Anne tertemiz ve lekesiz bir hamilelikle bakire olarak doğum yapar (Eliade 1997:54). Destanlarda doğum ışık aracılığı ile gerçekleşir. Işığın ya Tanrının kendisi olduğuna, ya da Tanrının ışıktan çıkan insan, kurt veya aslan şeklinde geldiğine inanılır. Işık aracılığı ile doğanlar, soyun devamına ilâhî bir özellik katarlar. Doğan çocuklar “ilâh soylu” sayılır (Gökalp 1974:I,98-99). Işık “altın ışık”tır. Altın ışıktan gelenlere “ak kemik” diğerlerine ise “kara kemik” denir (Gökalp 1974:I,100). Göktürk yazıtlarında: “*Tanrı tek tanrıda bulmuş...*” ifadesi göksel hükümdarlığı vurgulamaktadır (Ergin 1984:87).

Gök katından gelen ve ışık aracılığı ile doğan hükümdarları çeşitli destanlarda görmekteyiz. Proto-Moğol Kitan asıllı ilk imparator A-pao-ki'nin annesi, karnına düşen ışıktan hamile kalır (Mitolojiler Sözlüğü I379; Ögel 1993:I, 83).

Cengiz destanında, Cengiz'in annesi Alankava (Alageyik) aynı şekilde ışıktan hamile kalır. Işık üç kez yanına gelir ve üç erkek çocuğu doğurur. (Katip Çelebi 1997:44;Ögel 1993:I,414). Işık çadırdan girerken aslan veya kurt gibi hayvana benzer bir şekilde gözükür. Bu ışık ve sembolik hayvan şekline girmiş tanrının kendisi veya elçisidir (Ögel 1993:I,131-132). Bu çocukların Tanrının çocukları olduğuna inanılır. İnsanları yönetecek hükümdarlar ancak Tanrı vasfı taşıyan kişiler olabilir (Moğolların Gizli Tarihi 1995:7-8).

Işıkla ilgili motifler Oğuz Kağan Destanı'nda da görülür. Oğuz Kağan Destanı'nın Uygurca olarak yazıya geçirildiğini ve İslâm öncesi inanışları yansıttığını belirtelim. Zira Oğuz Kağan destanının İslâm sonrası varyantında ışıkla ilgili hiçbir ize rastlanmaz (Togan 1982:17-78).

Oğuz Kağan'ın annesinin adı ışıkla ilgilidir. Ay Kağan'ın bir gün “*...közü yarıp bodadı.*” Yani gözü parladı. Gözü parlamak, doğum, bereket, sevinç gibi olumlu bir anlamla yüklüdür. Oğuz Kağan doğduğunda, yüzü mavi, yani ışıklıdır. Oğuz Kağan bir gün Tanrıya yalvarırken önce karanlık basar, ardından gökten bir ışık iner. Işıktan bir kız çıkar. Kızın başında ateşli parlak bir ben vardır. Bu ben, kutup yıldızı gibidir. Kız, tanrısal özellikler taşır. Gülse Tanrı güler, ağlasa Tanrı ağlar ifadesi kullanılır. Kız Tanrının bir parçası olarak Oğuz Kağan'a sunulmuştur. Bu kızdan Oğuz Kağan'ın üç oğlu olur. Üç çocuğa göğe ait isimler verilir: Gün, Ay, Yıldız. Bunlar Gök Tanrı'nın sembolü olan isimlerdir (Uraz 29-32).

Türkler göğe ait cisimleri ailelerinin kökleri saymışlardır (Esin 2001:24). Oğuz seferde iken çadırına güneş gibi bir ışık girer. O ışıktan gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt çıkar. Oğuz'la konuşur. Ona yol göstereceğini söyler ve seferler sırasında Oğuz Kağan'a kılavuzluk yapar (Bang 1936'dan Ergin 1988:15-16,18).

Uygur destanlarının Çin rivayetine göre, gökten ağaca inen mucizevî ışık ile ağaç hamile kalır (Köprülü 1981:61). İki nehir arasında bulunan birbirine yakın iki ağaç arasında bir dağ oluşur. Gökten o

dağın üzerine giderek büyüyen bir ışık düşer. Bu durumu gören Uygur halkı dağa saygı ile yaklaşırlar. Dağdan iç açıcı sesler gelir. O günden sonra dağın etrafında otuz ayak uzunluğunda bir ışık belirir. Dağda kapı açılır. Kapı içinde ayrı ayrı kurulmuş beş çadır gibi evler bulunur. Her birinde bir oğlan çocuğu oturmuştur. Uygur halkı bu çocukları büyütürler ve Bugu Tigin'i kendilerine hakan seçerler (Alaaddin Ata Melik Cûveynî 103). Bugu Tigin kağan olduktan sonra, penceresinden ışık şeklinde bir kız girer. Bu nur veya ışık bakiresidir (Köprülü 1981:61-63). Bu kız Bugu Han'ı alıp Ak-Dağ'a götürür. Orada birlikte olurlar. Böylece Tanrısal özellik hakanın soyunda devam eder (Ögel 1993:I,87).

Bir diğer Uygur destanında, Hun hakanlarından birinin iki kızı vardır. Bu kızların ikisi de birbirinden güzeldir. Hunlar bu iki kızın insanlar için yaratılmadıklarına inanırlar. Hakan, kızlarını insanlardan uzak tutmak için, en uzak bölgede bir kule yaptırır. Kızlarını ikisini de kuleye kapatır. Tanrıya gelip kızlarıyla birleşmesi için yalvarmaya başlar. Tanrı bozkurt şekline girip hakanın kızlarıyla birlikte olur. Bu kızlardan doğanlara Dokuz-Oğuz On Uygur denilir. Hepsinin sesi, bozkurt sesine benzer (Banarlı 1987: 133).

Kırgızların "Kırk Kız" efsanesinde, ırmağa gökten ışık sütunu iner. Kazak hükümdarının kızını ve beraberindeki kızlar parmaklarını suya dokundurunca, hepsi bir anda hamile kalır. Kırk kızın soyundan Kırgız kavmi oluşur.

İslâmiyet'i kabul eden Karahanlılar'da ışık motifi İslâmî bir renge büründürülür. Satuk Buğra Han'ın annesi ışıktan hamile kalır. Halk annesine "Ala Nur" adını verir. Ala Nur'u Cebrail ziyaret eder ve ağzına ışık damlatır. Bundan sonra Arslan adında bir oğlan doğurur (Roux 1994:155).

Altın ışık, sadece kişileri "kutlu" yapmaz (Gökalp 1974:II,256-257). Kutlu dağ, kutlu meral, kutlu kent (Hokend) bu kutsallığın izlerini taşıyan diğer örneklerdir (Gökalp 1974:75).

Efsanelerde Işık

Efsanelerin en büyük özelliği günümüzde de yaşatılıyor olmalarıdır. Geçmişten günümüze süregelen inanışların arkasında genellikle birer efsane vardır. Mesela eski Türk inanışlarında ve efsanelerde güneş ana, ay babadır (Ögel 1995:II,16). Yakutlarda, güneş ile ayın aşkını ve bunların evliliklerini anlatan çeşitli efsanelere rastlanır. Bazı efsanelerde güneş veya ay, bir insana aşık olur ve onunla evlenir (Gökalp, 1974:I,99-100; Ögel 1995: II,188-195). İnsanın aya ve güneşe dönüşüm efsaneleri, Türkiye'nin pek çok yerinde, Kıbrıs Türklerinde ve Türk Cumhuriyetlerinde anlatılır (Gökalp 1974:I,100-102; Önal 2003:113-116). Destanlarda hükümdar soyu Gök-Tanrı ile akraba iken, efsanelerde insanoğlu güneş ve ayla, bir şekilde akraba olur.

Eski Türkler hakanlarını "güneşin oğlu" olarak kabul ederler. Han Çicumun düşmandan kaçarken bir ırmağın kenarına gelir ve "ben güneşin oğluyum" deyince bütün balıklar ve kurbağalar ona geçmesi için köprü olurlar (Uraz 29).

Efsaneler arasında rüyalar önemlidir. Rüyalarda ışık iyiye yorumlanır. Timuçin (Cengiz Han)'ın annesi rüyasında, bir doğanın pençeleriyle güneşi ve ayı yakalayıp geldiğini ve ellerine konduğunu görür (Moğolların Gizli Tarihi 19). Rüyada ışık Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi tarafından da görülür. Şeyhin koynundan bir ay doğar, gelir Osman Gazi'nin koynuna girer (Atsız 1992:16). Bu kutlu ışık, Şeyh Edebâlî'nin kızının Osman Gazi'ye verileceği ve bunun yanı sıra gücün de, devletin de ona verileceği anlamına gelir (Barkan 1942:286-291).

Verbitski'nin tespit ettiği efsanede, Tanrı Ülgen ay ve güneş doğarken Altın Dağda oturur (İnan 1995:20). Ülgen ay ile güneşin ortasında yıldızların üzerinde yaşar. Gökten dökülen yağmur onun ağzından dökülen pirinç taneleridir. Ülgen babadır, aydınlık veya ışık dünyasının tanrısıdır (Rahman :134).

Sibirya Türkleri hakkında anlatılan efsaneye göre, Han kızını hiçbir erkek görmesin diye demirden karanlık bir eve gizler. Kız daha sonra aydınlık ülkesine çıkınca Tanrının gözü kıza ilişir ve kız böylece hamile kalır (Frazer II: 220). Gelenek ilkelerde ergenlik çağına gelen geç kızların birkaç yıl karanlıkta ışık yüzü görmeden saklanması ve daha sonra evlendirilmesi tabusu ile açıklanabilir (Frazer II:209-224).

İslam sonrasında ışıkla ilgili efsanelerden biri de, Hz. Ali ile ilgilidir. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra "güneş kalp" şeklinde göklere çıktığına inanılır (Kalafat 1995:39).

Bir diğer İslâmî destan olan Battal Gazi destanında, kahramanın ölümünden sonra mezarına ışık indiği görülür. Bu inanış onun Tanrı katına yükseldiğinin bir ifadesi olarak kabul görülür (Öztürk 1985:191).

Şark dünyasının en çok işlenen efsanevî hikâyelerinden olan Leyla ile Mecnun'da ışıkla ilgili motifler yer alır. Leyla ile Mecnun öldükten sonra, ruhları göğe uçar ve birer parlak yıldız dönüşür (Paşayev 40). Klâsik Türk edebiyatında, Zühre yıldızı gibi örnekler bulunmaktadır (Onay 1996:510)

Menkıbelerde yani din uluları hakkında anlatılan hikâyelerde ışık yoğun olarak geçen bir motiftir. Şehitlerin, zulüm sonunda ölenlerin, ermişlerin mezarlarına önceleri gömüldükleri gece, sonraları her pazar ve cuma geceleri mezarlarına nur indiğine inanılır. Nur inmesi klâsik Türk şiirine de yansımıştır.

*"Çün şehîd eylersen ol gamzeyle hey kâfir beni
Bâri nur insin mezârına güzer kal dâimâ"*

Ahmet Paşa (Onay 1996: 387)

Veliliğin yirmi dokuz mertebesi olduğuna inanılır. Eren ölünce bedeni ışığa dönüşür. Işığa dönüşüm, ölmeye önce ölmek anlamına gelir (Kalafat 1999: 414).

Mevlânâ hakkında anlatılan menkıbelerde onun nur içinde görünüp müşkülleri hallettiğine inanılır. Bir başka menkıbe ise, yedi gün türbesinden göklere doğru nur yükseldiği şeklindedir (Eflâkî II,223-224). Eflâkî'nin verdiği bilgiye göre, Sultan Veled babası ve dedesinin türbeleri üzerinde iki büyük nurun yükseldiğini görür. Bir süre sonra iki nur birleşir ve bir nur olur (Eflakî I,49-50).

Hacı Bektaş-ı Veli hakkında anlatılan menkıbelerde de ışıkla ilgili motifler yer almaktadır. Elinde ve alnında yeşil nurlu bir ışık, onun ermişliğinin delili olarak kabul edilir (Gölpınarlı 1990:7).

Günümüzde Türkiye'nin dört bir yanında ışıkla ilgili menkıbeler anlatılmaktadır. Adana'da Uzun-Arap-Uzun Ahmet türbesinden ışık çıktığı görülür. Bu ışığa "futuhat indi," veya "su verildi" denir. Işık huzmesi erenin mertebesini belirler. Anlatılanlara göre, bu ışık sütunundan kuşlar geçmez, evliyanın ışığı etrafında tavaf ederler (Kalafat 1999:411). Adana Dört Yol'da Hasan Dede mezarında ışık yanıp söner (Aslan 1995:9-11). Adana'daki Arpaç Dede'nin mezarına ışık indiği görülür (Kaçar 1991:19).

Balıkesir’de nur içinde bir dedenin görülmesi kısımettir. Bu ışıktan korkup kaçan kısmetini tepmiş sayılır (Akyalçın 1998:26). Balıkesir’de Çamlar, Ilıca, Dadalar adlı üç tepenin her birinde birer erenin mezarı vardır ve bu tepelerde zaman zaman ışık yandığı anlatılır (Alptekin 1997:208).

Bingöl’de eren mezarları için de menkıbeler anlatılır. Seyyid Mustafa mezarında perşembe veya cuma günü ışık görülür (Duymaz 1989:316,333). Elazığ’da Evliya Baba mezarında ışık yanar (Görkem 1987:167). Diyarbakır’da PİR Mansur ziyareti üzerine geceleri ışık iner (Yavuz 1993:267). Erzurum’da, Kayseri’de, Harput’ta, Elazığ’da erenlerin mezarlarında ışıklar görülür (Kalafat 1993:33). Erzurum’da yıldızın doğması erenin yolculuk yaptığına delalet sayılır (Seyidoğlu 1985:58).

Sivas’ta Ali Baba mezarının üzerine haziran ve ekim aylarında nur indiğı görülür. Bu nur kutsal bir işaret olarak kabul görür (Özen 2001:38). Benzer inanışlara Karacahisar’da (Akalm 1997:26), Trabzon’da da rastlanır (Çelik 1999:106).

İstanbul’da Eyüp Sultan’ın toprağı verildiğı günün gecesinde üzerine nur indiğı Bizanslılar tarafından görülür (Okan 1968:15). Bosna’da Drana köprüsüne yakın olan dağlarda erenlerin ışık halinde görüldüğüne inanılır (Şimşek 1997:267).

Yatırlardaki ışıklara Muğla’da da rastlanır. Yaptığımız alan araştırmalarında, neredeyse Muğla’nın her bir dağında bir erenin varlığıyla karşılaştık. Erenlerin mübarek günlerde (Perşembe, kandil ve bayram geceleri) veya harp olduğı zamanlarda ışık halinde birbirlerini ziyaret ettikleri anlatılmıştır. Işıkların büyüklükleri sorulduğunda değışik cevaplarla karşılaşılmıştır. Küçük bir ışıktan insan boyuna varan büyüklüğe kadar farklı şekillerde görüldüğü belirtilmiştir. Işığın rengi üzerine soru sorduğumuzda, daha çok lüks (lambası) şeklinde olduğı, bunun yanı sıra, sarı, kırmızı renklerde görüldüğü anlatılmıştır. Bir dağdan bir ışık, bir başka dağı gittiğinde o dağıdaki ereni ziyaret ettiğine inanılır.

Türkler arasında, İslamiyet’ten sonra oluşan evliya menkıbelerinin bir kısmı Budizm ve Maniheizm ile ilgilidir (Köprülü 1981:63). Işıkla ilgili eren merkezli menkıbeler, en eski kültürel inanışların İslâm sonrasına aynı kültürel doku içinde, meşrulaştırılarak taşınmıştır.

Diğer Edebi Ürünlerde Işık

Dede Korkut hikâyelerinde ak ve kara renkler karşıtlık belirtmekle birlikte, yaşanan olaylara da sembolik olarak yansımaktadır. Ak otağ oğlu olan için kurudur. En makbul sayılan “ak”tır. Kara yokluk sembolüdür (Ergin, 1997:1,78).

Y.Ziya Demircioğlu’nun derlemiş ve yazmış olduğı Boş Beşik ve Akkuş hikâyesi gerçek bir olay anlatılır. Bu hikâyede yaşananlar Yörük kültürünü yansıtır. Bu hikâyede ışıkla ilgili efsanevî olayla karşılaşıyoruz. Kaybolan anne oymak tarafında aranır, ama bulunmaz. Oymak annenin bir Akkuş’a dönüştüğüne inanır. Kuş aktır yani temiz ve masumdur. Anne için her gece bir kişi nöbet tutar. Bir gece nöbetçinin anlattıkları, Oğuz Kağan’ın ışıktan gelen karısı ile benzerlik arz eder. Sandıraz Dağının tepesinden bir nur kopar ve Çiçekdağı’nı aşır çocuğun mezarına konar. Aydınlık içinde anne ak bir taşın üzerinde çocuğunu emzirirken görülür (Demircioğlu 1932: 123,147-148,153).

Türk Masalları katalogunda “mavi ışık içindeki ruh” 562 numara ile yer alır. (Eberhart ve Boratav 1953: 204-205) Mavi kuş Ziya Gökalp’in derlediğı masalarla görülür. Mavi (kuş), destanlarda olduğı gibi, tanrı elçiliğı yapan bir kuşu simgeler. (Gökalp 1974: 54)

Ateş ve Işık

İşıkli nesnelere biri de ateştir. Ateşin Türklere temizleyici, arındırıcı olması ışıkla ilgilidir. Tanrı Ülgen biri ak, diğeri kara taşla gelerek ateşin nasıl yakılacağını öğretmiştir (Uraz 165-166). Altaylıların ateşe karşı söyledikleri dualar arasında “güneş ve aydan ayrılmışsın” denir ve ateş kutlu kabul edilir. Bu yüzden ateşe tükürmek, ateşi su ile söndürmek yasaktır. Ateş falına bakmak, Tanrı buyruğu veya gelecek hakkında bilgi edinmek anlamına gelir. Ateşin aydınlatıcı oluşu, karanlıklara ve karanlığın güçlerine (kötü ruhlara) karşı temizlenme anlayışını da beraberinde getirir. Ateşle kötülükler kovulmuş olunur. Ateşe saç serpilmek ışığının kutsallığıyla ve tanrısal yapısıyla ilgilidir (İnan 1995:59,67-68).

Eski Türklere âyinlerde kurbanlar sunulur ve daha sonra bu kurbanların yakıldığı görülür. Kurbanın ateşin yalazlarıyla birlikte gök katına çıkacağına ve ışıkli dünyadaki gök tanrıya ulaşacağına inanılır (Esin 2001:147). Moğollar çocukken ölmüş olan kız ve erkek çocukları için benzer bir uygulama yaparlar. Yaşamış olsalardı evlenme çağlarında olacaklardı dedikleri zamanda, biri kız diğeri erkek çocuklarının gıyabında nikâh kıyar ve nikâh belgesini ateşte yakarlar. Yanan belgenin (ateşin) yükselerek onlara kavuşacağına inanırlar. Kendileri de düğün yaparlar (Rox 2001:393).

Bazı Türk topluluklarının ateşe tapıldığı bilgisi doğru değildir (Ligeti 1986:88). Ateş, Gök Tanrının ışıkli kutsallığını ve onun ışıkli temizleyiciliğini yansıtır.

Ayna ve Işık

Eski Türklere ayna, ay ve güneşin sembolüdür. Hun mezarlarında diğere eşyalarla birlikte ayna da bulunmuştur. Maden parçası olan aynanın (tolinin) ışığını Tanrıdan aldığına inanılır. Cengiz Han'ın küçük oğlunun adı Toluy yani aynadır.

İşığın sembolik yansıtıcısı olan ayna, Şamanlar tarafından kullanılan bir araçtır (Ögel 1995:II,188). Şamanların bakır aynaları vardır ve bunlarla sihirli işlemler yaparlar (Eliade 1999:184-185). Tuva ve Tuba Şamanlarının ayinlerde aynadan yararlanmış olduğu görülür. Gelecekte haber verme işinde aynayı kullanılır.

Ayna, halk arasında ışıkli bir nesne olarak günlük işlerde kullanılan sıradan bir araç olmaktan öte işlerde kullanılır. Aynaya bakan kadının kolay doğum yapacağına inanılır. Aynaya bakmanın sevap olduğu belirtilir. İlk kez yatılacak yastığın altına ayna konur. Rüya görmek isteyen dolunaya ayna tutar. Ayna nazardan korur ve kişinin bahtını açar. Toros Yörüklerinde, ayna aydınlığı temsil eder. Nazarlı çocuk aynaya baktırılır (Yalçın II,515).

Gelin duvağına ayna konur (Kalafat 1995:81-90). Gelin giderken gelinin başının üzerinde ayna tutulur veya gelin başına aynalar yerleştirilir (Örnek 1995:205-207). Pek çok yerde aynanın kırılması uğurlu sayılmaz. Felaket habercisi olarak kabul edilir.

Mezarlara ayna konur, böylece ölenin kötü ruhlardan korunacağına inanılır. Ölü evinde ayna yedi gün ters çevrilir. Ayna cinlere karşı koruyucudur. Tahtacılar da ayna kutsaldır. Aynaya karşı kötü söz ve davranışlarda bulunulmaz. Ayna ile ilgili türküler de vardır.

“Aynayı aldım kalktım

Üstüme ışık taktım

İşiten amin desin

Muradın aldım kalktım” (Kalafat 1995:90-99)

Halk İnanışlarında Işık

Türk mitolojisinden, destanlarından, efsanelerinden sonra halk inanışlarında ışık kutsallık âlameti olarak addedilir. Işık gökten yani, Tanrı katından gelir. Bahşedilmiş ışık, Tanrısaldır. Kutsal ışık, kahramanların veya ulu kişilerin doğumları sırasında veya bebekliklerinde, günlük yaşamlarında veya ölümlerinden sonra da görülür. Işık üzerine konan her şeyi kutsal yapar. Bu yönüyle ışık “kut” sayılır. Altın ışık dağa, taşa, insana, dokunabilir. Dokunduklarını kutsallaştırır. Kutun değdiği kişi veya nesnelere saygı gösterilir, onlara ibadet edilir (Gökalp 1974:40).

Hakas Türklerine ait Altın Arığ Destanı’nda yıldız kayması demek bir kişinin ölümü anlamına gelir (Çobanoğlu 2003:149). Bu inanış Türkiye’de ve Irak Türkmenlerinde de aynı anlama gelir. Işığın sönmesi yaşamın sönmesi demektir (Paşayev, 40).

Çorum’un Sungurlu ilçesinin Karakaya köyünde, çocuk yaşta ölen birinin cenazenin toprağa konulduğu an, güneşin doğduğuna, mezara toprağın atıldığında güneşin kaybolduğuna inanılır. Başka bir cenaze töreninde ölü mezara konduktan sonra, hava bozar, güneş çekilir ve yağmur başlar (Apaydın, Döne).

Güney Amerika Kızılderililerinde, Eski Hindularda ve Sibiry Türklerinde güneşten hamile kalmalar söz konusudur. Sibiry Türklerinde, evliliğın ertesı sabahı gelinin hamile kalabilmesinin en güvenli yolu, doğmakta olan güneş ışınlarına göstermektir (Frazer II,220).

Yakut Türklerinde, yıldırım düştüğünde çeşitli madeni eşyalara vurularak sesler çıkarılır. Gökten gelen yıldırım ilahî bir anlam taşır. Uygurlar göğe ok atarlar. Bununla “Tanrının mesajını karşılama” söz konusudur. (Ögel 1995:II,290).

Ebu Dülef’in anlattığına göre, Oğuzlar gök kuşağı gördüklerinde şenlikler yapar, güneşin battığı tarafa doğru ibadet ederler. Kırgızlar ise, ışığın kendi kendine sönmesini beklerler (Şeşen 1974:88).

Işıkla ilgili inanışlar, halk arasında devam ettirilmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir: Sabah erkenden güneş ışığı vurmaktan kalkılması gerektiğine inanılır. Güneş ışığı Tanrının yeryüzüne inen nuru olarak kabul edilir. Türkiye’de değişik şehirlerde güneş ışığının değdiği ilk yer kutlu olarak addedilir. Erzurum’da, Sarıkamış’ta, Malatya’da güneşin ilk ışıklarında evin, dükkanın kapısı, eve veya dükkâna uğur bereket girsin diye açılır (Kalafat 1995: 38).

Eski Türklerde güneş ve ay tutulması, ışığın kötü ruhlarla mücadele etmesi anlamına gelir. Işıklı dünyanın nesnelere olan ay ve güneş, kötü ruhlar tarafından tutulur yani yakalanır. Aydınlığa yardımcı olmak için, insanlar bağırır, teneke çalar veya tüfek atar. Böylece ışıklı âleme yardımcı olunur (İnan 1995:29).

Irak Türkmenlerinde, Zerdüşlükten kaldığına inanılan ışık ve karanlık mücadelesi, gece ve gündüzün oluşumu şeklinde açıklanır. Işığın mücadelesini desteklemek için, gece aynaya bakılmaz, akşam vakti ev süpürülmez, güneşin batımına yakın zamanda çalışılmaz. Aksi davranışların uğursuzluk getireceğine inanılır (Paşayev :49). Irak Türkmenlerinde, dünyanın iyi ve kötü ruhlar üzerine kurulduğuna inanılır. Azerbaycan’da ve Irak Türkmenlerinde güneş, ay ve yıldız iyi ruhlardır. Ay ve güneş tutulması, iyilere kötülerin musallat olması anlamına gelir. Dev, ay nineyi; güneş nineyi tutmuş denir. Açık ve

kapalı mekânlarda yaygara koparılır, teneke çalınır, silah atılır. Böylece karanlığa karşı, ışık âlemine yardımcı olunur (Paşayev: 51).

Erzurum'da, hastalıklı veya cılız çocukları olan anneler, gece aya bakıp: “Ya al, ya ver” diye yakarırlar. Bunun sonunda çocuklarının ya sağlığına kavuşacağına ya da öleceğine inanırlar (Kalafat 1995:39).

Türkiye’de pek çok yerde ay ve güneş tutulması, yıldız kayması ölümün ön belirtileri olarak kabul edilir (Önal, 1998, 245).

Halk arasında ışık, ad vermeye de yansır. Işık adı ile başlayan adlandırmalar ay, gün, yıldız ile zengin bir göksel birikim oluşturur (Mitolojiler Sözlüğü I,379).

Ak renkle ilgili inanış ve adlandırmalar olumlu çağrışımlarla yüklüdür. Şaman, Tanrıya ak veya alaca renklerde kurbanlar sunar (Eliade 1999:20). Ak ve kara Şamanlar arasında ak şaman daha makbuldür (Eliade 1999:222). Destanlarda “Ak Dağ” geçer. “Ak Boz” at kahramanın atıdır. Ak deniz, Altın Arığ, Ay Çarığ Han gibi adlandırmalar aynı anlayışın devamı niteliğindedir (Çobanoğlu 2003:142-154).

Yine Irak Türkmenlerinde, horozun ötüşü ile, günün ağarması, ışığın karanlığı yenmesi anlamına gelir (Paşayev, 49). Horozun ötmesi âdeta sihirli bir ötüştür, ışığın karanlığı yendiğini haber verir. Horoz ötüşü ile cinler, kötü ruhlar ortadan kaybolur. Eğer kaybolmazlarsa onların ışıklı dünyada canlı kalamayacaklarına inanılır (Önal 2003:233-284).

Ölüm âdetlerinde cenazenin yıkandığı yerde kırk gün mum yakılır. Ölenin evinde yedi gün ışık yakılır. Eğer ilk kırk gün evin etrafında ruh ışık görürse, ruhun sevindiğine inanılır. Türkiye’de kimi yerde ölenin mezarını başında, kimi yerde ölenin yıkandığı yerde ateş yakılır (Önal 1998:268-269).

Nevruz zamanı gerçekleştirilen (Mart ayının ilk çarşambası) “Kara Çarşamba” âdetinde erkekler yüzlerine kara sürüp bir su kıyısında yüzlerini yıkarlar (Çay 141). Su kültü ile ilgili gelenek, aynı zamanda karanlıktan aydınlığa çıkışı temsil eder.

Işık yaşamın güvencesidir. İnsanlar ışığa sahip çıkarlarken karanlık onlar için ötekidir. Ötekinin içinde kötülükler saklıdır. “Gün gibi aşikâr,” “Gece gebedir,” “Gece bir, Gezen bin” veya “Gecenin karnı büyüktür, ne doğuracağı bilinmez,” gibi atasözleri gece ile gündüz hakkında toplum tavrını ortaya koymaktadır. Halk inanmalarında geceleri tekin değildir. Cin, şeytan, peri, birtakım kötü ruhlar (Alkarısı, Al, Albasması vs) geceleri gözükür.

Halk arasında “gözün aydın” alkışının karşıtı olan “közün kör olsun” kargışı, günlük kullanımdaki ışık imajı ile ilgilidir. Alkış kelimesinin ak kökünden, kargış kelimesinin kara kökünden geldiğini söylemeliyiz. Alkışlar yani dualar her zaman olumlu temenniler iken, kargışlar yani beddualar olumsuz cümlelerden oluşur. “Ak gün ağartır, kara gün karartır,” atasözünde belirtildiği üzere ak kelimesi aydınlık, ışık gibi olumlu anlamlarla yüklenmiştir. Ak süt, ak alın, ak yüz gibi örnekler çoğaltılabilir. Kara ise çoğunlukla olumsuzluğun simgesidir.

Sonuç

Işık mitolojik metinlerden masallara, hikâyelerden menkıbelere ve halk inanışlarına kadar taşınır. Renkler arasında en çok dikkati çeken renk gök rengidir. Gök rengi genellikle mavi olarak yer alır. Mavi veya gök rengi tanrısal ışıktır. Bu yüzden sembolik ve kutlu bir renk olarak metinlerde yer alır.

Olağanüstünlüklere sahip olan hükümdarlar da Tanrısal kutsallık taşımalarıdır. Bu kutsallıkla İslâm öncesi ve sonrası metinlerde karşılaşmaktayız. İslâm öncesinde hakan soyu, İslâm sonrasında din büyükleri ışıkla diğerlerinden ayrıştırılır. Onları farklı kılan şey, ışık aracılığıyla tanrısal bağlarıdır.

İyi ile kötü, varlık ile yokluk, bereket ile yokluk, gece ile gündüz, aydınlık ile karanlık arasındaki farkı ışık oluşturur. Işık hem gizemli, hem de gerçek dünyanın oluşumunda etkindir.

Işık, kimi dinlerde veya inançlarda doğrudan doğruya, kimi dinlerde veya inançlarda dolaylı olarak yer alır. Işık inanışları eski inanışlarda kişileştirilir. Türklerde ise ışık tanrılaştırılmaz, ama Tanrının en önemli belirtisi olarak görülür.

Işık çerçevesinde mitolojiden destanlara, efsanelere taşınan bu animistik anlayış, birer halk inanışı olarak devam ettirilir. Işık günlük yaşamda sahiplenilirken karanlık ötelenir. Ötede karanlık içinde kötülükler, beride ışıklar arasında iyilikler ve güzellikler vardır.

Kaynakça

- Ahmet Eflâkî, (1973), **Âriflerin Menkıbeleri (Menakap al- Ârifin)** (çev. Tahsin Yücel), Hürriyet Yay., C.I, İstanbul.
- AKALIN, Şükrü Halûk (1997), "Karacahisar'daki Karaca Ahmet Türbesi ve Bu Türbe İle ilgili İnançlar," **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek İnançlar Sektörünü Bildirileri**, KB. Yay., Ankara, 19-27.
- AKYALÇIN, Necmi (1998), **Balıkesir Yöresinde Yatır Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Balıkesir.
- Alaaddin Ata Melik Cüvevî, (1998), **Tarih-i Cihan Güşa**, (çev. Mürsel Öztürk) K.B.Yay., Ankara.
- ALPTEKİN, Ali Berat (1997), "Balıkesir ve Çevresinde Velilerle İlgili Efsaneler ve Bu Efsanelerin Türk Kültürü İçindeki Yeri," **I. Halkbilimi Bilgi Şöleni Bildirileri 2-4 Haziran 1997 Balıkesir**, Ankara, 204-214.
- APAYDIN, Döne, Çorum Sungurlu Karakaya 1952 doğumlu (Derleyen: Secda Apaydın)
- ARAT, Reşid Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig III İndeks**, İstanbul.
- _____, (1991), **Eski Türk Şiiri**, 3.b., TTK Yay., Ankara.
- ASLAN, Kadir (1995), "Dörtüyl Efsaneleri III," **Güneyde Kültür**, S.79, 9-11.
- ATALAY, Besim (1986), **Divanü Lûgat-iti Türk Dizini "Endeks" IV**, TDK Yay., Ankara.
- ATSIZ (1992), **Âşık Paşaoğlu Tarihi**, MEB Yay., İstanbul.
- BANARLI, Nihat Sami (1987), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Destanlar Zamanına Kadar**, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1942), "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler" **Vakıflar Dergisi**, Sayı II, Ankara.
- COMTE, Fernand (1991), **The Wordsworth Dictionary of Mythology**, 2.b. Paris.
- ÇAY, Abdualhük M (1993), **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003), **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçay Yay., Ankara.
- Derleme Sözlüğü**, (1993), 2.b., TDK Yay, XI, Ankara.
- EBERHART, Wolfram ve Pertev Naili Boratav, (1953) **Typen türkscher Volksmärchen**, Viesbaden.
- ELİADE, Mircea ve Ioan P. Couliano (1997), **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (çev. Ali Erbaş), İnsan Yay., İstanbul.
- ELİADE, Mircea (1993), **Mitlerin Özellikleri**, (çev. Sema Fırat), Simavi Yay., İstanbul.
- _____, (1999), **Şamanizm İkel Esrime Teknikleri**, (çev. İsmet BERKAN), İmge Kitapevi, Ankara.
- ESİN, Emel (2001), **Türk Kozmogonisi Giriş Toplu Eserler 1**, Kabancı Yay., İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd., (1991), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Klavuz Kitap) I**, KB Yay., Ankara.

- ERGİN, Muharrem (1964), **Dede Korkut Kitabı Metin- Sözlük**, TKAE Yay., Ankara.
- _____: (1997), Dede Korkut Kitabı I Metin – Sözlük – Faksimile, 4.b., TDK Yay., Ankara.
- _____: (1984), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- BANG, W ve R. Rahmeti Arat (1936)'dan Muharrem Ergin, **Oğuz Kağan Destanı (Tercüme metin, Sözlük)**, 2.b., Hulbe Yay, 1988.
- DEMİRCİOĞLU, Yusuf Ziya, (1932), Boş Beşik ve Akkuş, Milliyet Matbaası, (basım yeri yok).
- DIVİTÇİOĞLU, Sencer (1987), **Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüğ)**, Ada Yay., İstanbul.
- DUYMAZ, Ali (1989), **Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Elazığ, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- FRAZER, James G. (1992), **Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri II**, (çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yay., İstanbul.
- GÖKALP, Ziya, (1974), **Altın Işık Halk Masalları**, İstanbul.
- _____, (1974) **Türk Medeniyeti Tarihi İslâmiyetten Evvel Türk Medeniyeti I**, (hzl. Fikret Şahoğlu), İstanbul.
- _____, (1974) **Türk Medeniyeti Tarihi İslâmiyetten Evvel Türk Din'i II**, (hzl. Fikret Şahoğlu), İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1990), **Vilâyetnâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- GÖRKEM, İsmail (1987), **Elazığ Efsaneleri Üzerine Araştırmalar (Metinler ve İncelemeler)**, Elazığ, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GUMILEV, Lev Nikolayeviç, “Eski Türk Dini” **Türk Kültürü**, (Aktaran: Harun Güngör), S.377, s.520-531.
- GÜNAY, Ünver ve Harun Güngör (1997), **Başlangıçtan Günümüze Türk Dinî Tarihi**, Ocak Yay., Ankara.
- KAÇAR, Abdulkadir (1991), **Çukurova Evliyalari**, Ufuk Yay., Adana.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1987), **Millî Kültür**, İstanbul.
- KALAFAT, Yaşar (1999), “Adana ve Çevresinde Türbelerimiz”, **III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri**, Adana, 409-422.
- _____, (1995), **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara.
- _____, (1993a), “Geçmişten Günümüze Türk Halk İnançlarında Işık”, **Millî Folklor**, S.20, Kış 1993, 32-34.
- _____, (1993) “Halk İnançlarında Husisiyetle Tahtacılar Ayna”, **I.Akdeniz Yöresi Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyum Bildirileri, 24-27 Nisan 1993, Antalya**, KB Yay., Ankara.
- Katip Çelebi I (1997), **Katip Çelebiden Seçmeler**, (Hzl. Orhan Şaik GÖKYAY), MEB Yay., İstanbul.
- KAYA, Cevat (1994), **Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizgi**, TDK Yay, Ankara.
- LIGETI, L. (1986), **Bilinmeyen İç Asya**, (çev Sadrettin Karatay), TDK Yay., Ankara.
- LUGAL, Necati (1992), **Şehname**, MEB Yay., 4 Cilt, I, İstanbul.
- İNAN, Abdulkadir (1995), **Tarihte ve Bugün Şamanizm Meteryaller ve Araştırmalar**, 4.b, TTK Yay., Ankara.
- Moğolların Gizli Tarihi** (1995), (çev. Prof.Dr. Ahmet TEMİR) 3.b, TTK Yay., Ankara.
- NASKALİ, Emine Gürsoy, **Altay Destanı Maaday Kara**, YKY, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1992), **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII Yüzyıllar)** TTK Yay., Ankara.
- OKAN, Aysel (1968), **İstanbul Evliyalari**, 2.b., İstanbul.
- ONAY, Ahmet Talat (1996), **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (hzl.Cemâl Kurnaz), MEB Yay., İstanbul.
- ÖĞEL, Bahaeddin (1988), **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 3.b., Türk Dünyası Araştırmaları Yay., İstanbul.
- _____; (1993), **Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamaları ile Destanlar)**, TTK Yay., Ankara.
- ÖNAL, Mehmet Naci (2003), **Muğla Efsaneleri (Araştırma-İnceleme)**, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla.
- _____, (1998), **Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri**, KB. Yay., Ankara.
- ORAL, Ünver (1996), **Karagöz Perde Gazelleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ÖZEN, Kutlu (2001), **Sivas Efsaneleri**, Sivas.
- ÖZTÜRK, Ali (1985), **Türk Anonim Edebiyatı**, İstanbul.
- PAŞAYEV, Gazanfer (1998), **Irak Türkmen Folkloru**, İstanbul.
- RADLOFF, Wilhelm (1999), **Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı**, (çev.Arzu Ekinci, Yasemin Ünlü), Ekav Yay., Ankara.
- RAHMAN, Abdulkarim (1996), **Uygur Folkloru**, (çev. Soner Yalçın, Erkan Emet), KB Yay., Ankara.
- ROX, Jean-Poul (1994), **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İşaret Yay., İstanbul.
- _____, (2001), **Moğol İmparatorluğunun Tarihi**, (çev. Aykut Kazancıgil,, Ayşe Bereket) Kabalcı yay., İstanbul.
- SCHILTBERGER, Johannes (1995), **Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)** (çev.

- Turgut AKPINAR), İstanbul.
- SEPETÇİOĞLU, M.Nacati (1972), **Türk Destanları**, Toker Yay., İstanbul.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1985), **Erzurum Efsaneleri (Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme)** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- _____. (1995), **Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller**, Kayseri.
- ŞEŞEN, Ramazan (1974), **İbn Fazlan Seyahatnâmesi**, Bedir Yay., İstanbul.
- TEKİN, Talat (1986), **İslâm Öncesi Türk Şiiri, Türk Dili Türkk Şiiri Özel Sayısı I, (Eski Türk Şiiri)**, S.409.
- THOMPSON, Stith (1955-1958), **Motif-Index of Folk-Literature**, Bloomington & London, 6 cilt.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1982), **Oğuz Destanı, Reşididdin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili**, Erdem Kitapevi, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Esmâ (1997), "Drina Köprüsü Üzerine Anlatılan Efsaneler," **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri II**, KB Yay., Ankara, 261-271.
- URAZ, Murat (1994), **Türk Mitolojisi**, 2.b., Düşünen Adam Yay., İstanbul.
- YALGIN (YALMAN), Ali Rıza (1993), **Cenüpta Türkmen Oymakları**, (çev. Sebahat Emir), KB. Yay., İstanbul.
- YAVUZ, Muhsine Halimoğlu (1993), **Diyarbakır Efsaneleri Derleme-Araştırma-İnceleme**, 2.b., Ankara.